

Prohospodařená příležitost, ale i nepřehlédnutelný pokus

Ralf Gebel: „*Heim ins Reich!*“ *Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 83. R. Oldenburg Verlag, München 1999, 425 stran.

Po průkopnickém úsilí československých historiků z konce 60. let bylo zjevné, že bez možnosti studovat dokumenty a svědectví o vývoji a situaci v odtržených oblastech Čech a Moravy v letech 1938–1945 v archívech bez omezení, a to jak v českých, tak i německých, nelze počítat s pracemi, jež by řešily zásadní otázky, a dokonce si činily nárok na syntézu. Tato možnost, a to pro obě zainteresované strany (českou i německou), nastala až po dvacetileté cézuře po roce 1990. Její důsledky jsou zvláště citelné na české historické scéně, kde až teprve v posledních několika letech – v neposlední řadě i zásluhou Společné česko-německé komise historiků – navazují studenti ústecké, liberecké, olomoucké a opavské univerzity na práce svých předchůdců. Bohužel z nich bylo dosud publikováno jen velmi málo, a tak jejich přínos zůstává bohatstvím kateder, na nichž vznikly. Před dokončením je např. ohlášená práce mladého historika Dietera Schallnera z olomoucké univerzity.

Podobná situace se vytvořila rovněž na německé straně, kde vzhledem ke změněným vzájemným vztahům, a tím i ke zcela otevřeným možnostem historického bádání, roste zájem o zpracovávání česko-německých témat. Tak byla v roce 1997 na univerzitě v Bielefeldu obhájena obsáhlá srovnávací magisterská práce *F. Anders-Baudischové* o zvláštních soudech v říšské župě Sudety, která je badatelsky přístupná ve Státním oblastním archívu v Litoměřicích, a avizována byla práce *Volкера Zimmermanna* z univerzity v Düsseldorfu (již vyšla pod názvem *Die Sudetendeutschen im NS-Staat, Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland 1938–1945*, Klartext Verlag Essen), jakož i práce *Ralfa Gebela* z univerzity v Bonnu.

Obsah Gebelovy studie vystihuje už její název i podtitul – „*Heim ins Reich!*“ *Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*. Jaké tedy bylo postavení Konrada Henleina a župy Sudety v rámci Třetí říše a jaký byl Henleinův vliv na dění v této župě? Autor tento jeden ze základních vztahů vyhrocuje dokonce do otázky, zda Berlín nepohlížel na župu jako na „kolonii“, nebo jen jako na „obsazené území“.¹

Ralf Gebel sice není první, kdo tuto otázku položil. Je však první, kdo ji měl možnost seriózně analyzovat na základě pramenů v německých, českých, a dokonce i ruských archívech, mohl utřídit vztahy mezi Berlínem a Libercem, objasnit a pochopit mechanismy, které v nacistickém Německu šly mnohdy velmi složitými cestami až cestičkami. Uvedl jsem, že mohl, neboť Ralf Gebel tuto šanci prohospodařil. Jednak nekritickým přejímáním názorů z literatury různé výpovědní hodnoty, přečeňováním pramenů subjektivní povahy (Sbírka svědectví a výpovědí v Ost-Dokumentation) a naopak nedocenením dobových pramenů, ale i svou „nekázní“, kdy zřejmě litoval bohatosti získaných pramenů a snažil se je zcela využít, ale ve skutečnosti na ně spíše jen upozornil. Shromáždil však obsáhlý faktografický materiál, formuloval některé nové otázky a odpovědi, i když mnohdy opět jen formou nových otázek.

Gebelova studie je postavena na konfrontaci dvou etap vývoje „sudetoněmeckého kme-ne“ na cestě k jeho „autonomii a identitě“, a to do Mnichova a po něm. Autor přitom vychází z teze, že SHF/SdP, KB a osobně Henlein do podzimu roku 1937 usilovali o autonomii v rámci Československa a po „anšlusu“ v říjnu 1938 se snažili zajistit pro župu na Berlín co největší „nezávislost“, tj. regionální odlišnost a sudetoněmeckou identitu.

Pro první etapu autor přijímá také tezi, že distancování se SdP a osobně Henleina od nacionálního socialismu nebylo jen taktikou, ale „*skutečným postojem vedení strany*“.² Známa vídeňská Henleinova řeč z roku 1941 je pro Gebela jen jeho „*politickou stylizací*“.³ Ani zmínka (byť i kritická) o Henleinových jednáních s Ullmannem (1934) a s Rudolfem Hessem (1935), o Henleinových jasných prohlášeních a závazcích, které na sebe přijal v létě roku 1936 za známé vnitrostranické krize, ani o jejím řešení v Berlíně, o setkání s Hitlerem a s dalšími vedoucími osobami Třetí říše v době berlínské letní olympiády atd. To však autorovi nevadí, aby netvrdil, že „*Henleinovo opakovaně přednášené přihlášení se k Československu a ke spolupráci s jeho vládou není ještě žádným důkazem pro skutečně státu věrné smýšlení*“.⁴ Přesto setrvává na tezi o autonomistickém úsilí Henleina. Po tomto konstatování Gebel již nevysvětluje, na jakých principech potom chtělo vedení SdP, KB a Henlein osobně budovat autonomii pro Němce v rámci Československa!

Tyto a další četné rozpory jsou důsledkem výše uvedené metody a nedůsledností, které autora nutí především pod vlivem dalších zjištěných skutečností korigovat sám sebe, nebo dokonce proti sobě stavět až protichůdná tvrzení. Tak např. přijímá názor, že DNSAP měla dlouhou dobu charakter demokratické strany, neboť v ní nebyl uplatněn „*vůdcovský princip*“ (sic!), měla své zástupce v Parlamentě a v Senátu a měla volená vnitrostranická grémia, avšak ve vztahu k čl. státu byla „*rozpolcená*“. O něco dále pak uvádí, že náležela k negativistickým stranám, které čl. stát „*odmítaly*“.⁵

Dalším věcným omylem a chybným východiskem autora je, že konflikt SdP s Aufbruchem chápe jako spor dvou zásadních koncepcí a takto jej promítá i do doby po Mnichovu. Pomijí, že DNSAP stála u zrodu SHF a že její funkcionáři byli ti, kteří do značné míry zajistili výstavbu SHF a tvořili její početný a spolehlivý funkcionářský a členský kádr do Mnichova, a někteří z nich byli po jistou dobu i členy hlavního vedení (Kasper, Liebl). V „*očistné akci*“ v letech 1938/1939 byli odstraněni (respektive se nenaplnily jejich ambice) právě proto, že představovali de facto kontroverzi i s NSDAP a nikdo z nich nezískal žádnou vedoucí funkci v župě Sudety, i když bývalí funkcionáři a významní členové DNSAP byli velmi vlivně zastoupeni jak ve státní správě (např. Krebs, Illing), ale především v aparátě NSDAP (David a Kreißl v župním vedení). Jejich dobové zklamání dostatečně dokumentuje tak často autorem citovaná a odkazovaná dochovaná Kasperova korespondence s ostatními členy Aufbruchu z těchto let.

A jaký je autorův výchozí názor na Konrada Henleina? Nebyl politickým tvůrcem, ale jen velmi populární osobností, osobou váhavou a nerozhodnou, která „*teprve nyní* [na podzim roku 1937 – pozn. recenz.], *bez svých poradců* [po Ruthově smrti a po odchodu W. Branda do zahraničí – pozn. recenz.], *zcela bez pomoci, učinila obrat a dala se na anšlusový kurz*“.⁶

Rád bych citoval část Henleinova sdělení Nejvyššímu stranickému soudu z 27. 6. 1939 (Bundesarchiv Berlin, BDC, OPG Dr. Fritz Köllner), a tak dokumentoval, že vynášení kategorických soudů je ještě předčasná. „*Boj SdP*“ – píše Henlein ve svém stanovisku – „*byl od prvního až do posledního dne prováděn podle nacionálněsocialistických zásad. Přiznání k nacionálnímu socialismu, které jsem složil v dubnu 1938 v Karlových Varech za sudetoněmecké národní hnutí, mělo – odhlédnuto od vnitřního vývoje sudetských Němců – jen význam v tom, že bylo vítězstvím politické taktiky SdP nad hrou formálně demokratických pravidel našeho protivníka. Politickým hlupákům nebo neodpovědným intrikánům bylo vyhrazeno to nepoznat nebo pochybovat, že sudetoněmecký boj za svobodu byl světonázorově a politicky nerozlučně napojen na nacionálněsocialistický světový názor a hnutí v Říši. Shledávám... v obvinění..., že hlavní vedení SdP nebylo nacionálněsocialistické, hrubou urážku a nestoudnou pomluvu. Spor SdP – DNSAP nikdy neexistoval. Já sám jsem byl členem DNSAP; svého času jsem byl vedením DNSAP před jejím rozpuštěním pověřen vedením mnou nově vytvořeného národního hnutí a byl jsem takřka jeho důvěrníkem...“ A to je jen jeden z nových dokladů, které dnes máme k dispozici, minimálně relativizující názor, že KB byl nejsilnějším protivníkem nacionálního socialismu,⁷ že Henlein a vedení SdP*

usilovali jen o autonomii v rámci Československa a že jejich pozdější otevřená přiznání se k nacismu byla jen jejich „politickou sebestylizací“.

Těžiště Gebelovy práce spočívá ve třech kapitolách. První z nich nazvaná *Anšlus a usměrnění*⁸ se zabývá vojenským obsazením pohraničních oblastí, stanovením nových hranic, anšlusovým prožitkem; pronásledováním a terorem v prvních týdnech existence župy; plány Henleina, vedení SdP a říšskoněmeckých ústředních orgánů (především ministerstva vnitra) na uspořádání získaného území; správní strukturou „vzorové župy“, Henleinovým postavením jako říšského místodržícího a župního vedoucího; přeměnou demokratické (občanské) společnosti v nacistickou totalitu, kde se soustřeďuje na činnost STIKO, na převedení SdP do NSDAP a na doplňovací volby do Říšského sněmu.

Vstup německé armády na odstupované území a vytyčení nových hranic jsou podány příliš povrchně a jen s odkazem na dobové nacistické oficiální zprávy. Ralf Gebel tak tvrdí, že nedošlo k žádným vojenským incidentům, protože mezi oběma armádami byla asi 2 km široká zóna. Závažnější však je, že autorovi není vůbec jasná úloha a činnost mezinárodní komise a jednotlivých subkomisí. Jinak by nemohl tvrdit, že „česká [čsl.! – pozn. recenz.] strana byla od počátku v defenzivě“, a neuvedl by, že „obzvláště mezi sudetoněmeckými a českými [opět! – pozn. recenz.] zástupci došlo na zasedáních k ostrým slovním přestřelkám“, neboť zde žádní sudetoněmečtí zástupci nebyli. Zmocněnec vedení SdP v Berlíně Quido (nikoli Guido, jak uvádí autor) Klieber nebyl členem ani poradcem žádné komise ani subkomise, ale jen intervenoval jménem vedení SdP v konkrétních případech na ministerstvu zahraničí; Hans Krebs pracoval jako poradce ministerstva vnitra a jako takový byl jednou přizván do subkomise a později se již jako vládní prezident v Ústí nad Labem zúčastnil jednání československo-německé komise pro místní úpravy v jeho obvodě.

V „anšlusovém prožitku“ autor přesvědčivě dokládá, že většina obyvatelstva byla přesvědčena o správnosti anšlusu bez obav o budoucnost a že tento pocit nebyl u sudetských Němců po druhé světové válce „potlačen nebo tabuizován“. V této souvislosti požaduje objasnění (sic !) toho, co vlastně sudetští Němci přesně věděli a nevěděli v době anšlusu o poměrech v Říši.

V podkapitole o pronásledování a teroru si autor položil otázku: Proč nebyl v Sudetech odpor proti nacismu? Proč se Henlein nemusel obávat ze strany sudetských Němců otevřeného odporu? Tvrdí, že to odpovídalo „podmínkám“, neboť v Sudetech po emigraci a po vlně zatýkání de facto zůstali jen příznivci nacismu, kteří by „každý náznak k ilegální činnosti... okamžitě udali“.⁹

V části o rozhodnutí o utvoření župy Sudety v podobě, v jaké ji známe, se Ralf Gebel podrobně mj. zabývá i dokumentem Základní plánování O. A. a oprávněně poukazuje na řadu nesrovnalostí a problémů nejen kolem jeho existence (zatím jej známe jen ve fotokopii), ale i po stránce obsahové.¹⁰

V podkapitole o přeměně dosavadní společnosti v nacistickou Gebel vyvrací nejednu legendu. Přesvědčivě dokládá, že sudetští Němci měli obsazena téměř všechna vedoucí místa v župě, a to jak ve státní správě, tak i v NSDAP.¹¹ Vyvrací názor, že se členové SdP automaticky stávali členy NSDAP, mj. i tím, že by se to nesrovnávalo s chápáním NSDAP jako „elity“ národa.¹² Přesto v této části chybí rozvedení vlivu a působení NSDAP a jejích složek v župě. O doplňovacích volbách do Říšského sněmu vynesl autor jednoznačný názor; sudetští Němci v nich hlasovali proti spoležití s Čechy v jednom státě.¹³

Nejobsáhlejší kapitolou jsou *Problémy politiky mezi župními a říšskými zájmy*,¹⁴ členěné na tři základní okruhy:

- 1) spory o obsazení vedoucích míst v župě, personální politika v představách župy a berlínského ústředí, osobní podíl a angažovanost Henleina,
- 2) hospodářská a sociální politika,
- 3) germanizace jako problém mezi Libercem, Berlínem a Prahou.

V této části se skrývá autorův rozbor a odpovědi na základní otázku, kterou si vytyčil jako badatelský úkol: Jaké bylo postavení Sudet a Henleina v rámci Třetí říše? Jak se splnily před-

stavy a cíle sledované SdP? Tedy cíl uznání „identity sudetoněmeckého kmene“, který se však uskutečnil až dlouho po skončení druhé světové války, po jejich odsunu, a to politickým rozhodnutím zemské vlády Bavorska uznáním sudetských Němců za pátý bavorský kmen.

Ralf Gebel konstatuje, že může být na první pohled překvapující, že se Henlein stal župním vedoucím v Sudetech, i když se „již několik roků před tím otevřeně a ostatně nejen z taktických důvodů distancoval od nacionálního socialismu“.¹⁵ Vysvětluje, že konstrukce vzorové župy vyžadovala spojení funkce státní (místodržící) a stranické (župní vedoucí). Henlein si prý získal Hitlerovu důvěru v rozhodující fázi sudetské krize v roce 1938, kdy se mu plně podřídil.

Ralf Gebel odmítá názor, že na jaře roku 1939 šlo jen o boj o místa a o moc mezi Aufbruchem (DNSAP) a SdP. Tvrdí, že mohlo jít o spor různých představ o budoucnosti Sudet, o pokračování starých protikladů z minulosti, o starém obsahu, který – jak autor uvádí¹⁶ – by mohl být stručně vyjádřen jako autonomie nebo anšlus. K této otázce se vrací a hledá pro ni oporu, avšak nic tak jednoznačně přesvědčivého nepřináší. Ono to ani nejde, a tak konstatuje, že po Mnichovu: „Již nešlo o souhlas s anšlusem, který byl nyní podporován celým vedením SdP, jako s takovým. Nešlo také zásadně o souhlas nebo odmítnutí nacionálního socialismu, nýbrž o otázku, jak má být v jednotlivostech upraveno včlenění do Třetí říše.“¹⁷ S tím lze souhlasit, neboť to koresponduje i s dalšími vývody autora v sociální a hospodářské sféře. Tím se však Sudety příliš nelišily od jistého úsilí o zachování regionalismu, jak ho známe i z jiných částí Třetí říše. O jeho míře však vůbec nerozhodovalo místní (župní) rozložení silových pozic mezi „regionalisty“ (nebo chceme-li tradicionalisty) a těmi, kteří vyznávali jen „ein Reich, ein Volk, ein Führer“.

Ralf Gebel nechce vzít v úvahu v české literatuře dokládáný fakt, že v Sudetech nebyli v prvním období k dispozici úředníci znalí nacistického práva a schopní v tomto duchu úřadovat, ale že museli být nejprve vyškoleni. Nebere v úvahu ani skutečnost, že Sudety vstupovaly do Říše pro dvacetiletém životě v demokratickém státě s jeho zvyklostmi, které i sudetští Němci nejen bohatě využívali, ale zvykli si na ně, přijali je, mnohé z nich se staly naprostou součástí jejich duchovního i materiálního života a jen velmi těžko se s nimi „loučili“ za nových poměrů. Myslím si, že dosud nebyla věnována dostatečná pozornost tomu, co si sudetští Němci přinesli do Říše jako dědictví právě tohoto dvacetiletého svobodného života a rozvoje v Československu. Protože se tyto skutečnosti objevují až po Mnichovu, vyvolávají otázku o odlišnosti a nespolehlivosti Sudet, o rozšířené nespokojenosti s novými poměry i o zklamaném obyvatelstvu, které mohlo být „kritickou masou“. Tomuto klamu do jisté míry podlehl též Ralf Gebel. Přitom výhrady, ale i jistá počáteční nespokojenost v sociální oblasti neznamenalý nesouhlas s nacistickou politikou. Rovněž hospodářský vývoj byl složitější, než jak uvádí autor. Až do vypuknutí druhé světové války měl Berlín zájem o podporu a sanování sudetoněmeckého průmyslu, poté se situace radikálně změnila (avšak nejen pro Sudety, ale pro veškerý německý průmysl) a posléze od roku 1943 do Sudet přinesla opět jinou hospodářskou politiku.

Všechny tyto otázky úzce souvisely s válkou, která se stala určujícím a dominantním faktorem pro veškerý život a všechny oblasti. Ralf Gebel tento zásadní faktor téměř nebere v úvahu. Naopak vyvolává zdání, že ve všech směrech byly rozhodující osobní vztahy, postoje a vůle vedoucích osob.

Jinou otázkou, které se autor jen letmo dotýká, avšak já ji považuji za mnohem závažnější, byl zpočátku pocit, který později přecházel v hlubší přesvědčení, že sudetští Němci nejsou těmi pravými Němci. Zjišťovali, že jsou činěny rozdíly mezi nimi a říšskými Němci. Do jaké míry k tomu přispělo i jisté zdůrazňování vlastní odlišnosti ve vztahu k říšským Němcům, není dosud rovněž dostatečně analyzováno. Ralf Gebel se tohoto problému dotýká rovněž jen částečně, i když se z něho později (s rozšiřující se válkou a konečně s možností vojenské porážky Německa) stalo výrazné politikum, v němž se promítala oddanost a věrnost většiny sudetských Němců k nacismu a k Hitlerovi, zatímco na straně říšských Němců bylo stále častěji slyšet otevřené kritické hlasy a výhrady.

Jen s podstatnými výhradami lze přijmout Gebelův závěr, že jeho výzkum ukázal, že politika v Sudetech od října 1938 do května 1945 byla značně ovlivněna problémy, které měly svůj původ v době před anšlusem, a že usměrnění (Gleichschaltung) ani válka nic nezměnily na tom, že Sudety v Říši byly zvláštním regionem, který řídila četná předivá kontinuity.

Stanislav Biman

---

¹ Viz Gebel, R.: „Heim ins Reich!“ Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945). Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 83. R. Oldenburg Verlag, München 1999, s. 205.

² Viz tamtéž, s. 51.

³ Viz tamtéž, s. 26.

⁴ Tamtéž, s. 38.

⁵ Viz tamtéž, s. 29.

⁶ Tamtéž, s. 47.

⁷ Viz tamtéž, s. 33.

⁸ Viz tamtéž, s. 61–143.

⁹ Tamtéž, s. 71–76.

¹⁰ Viz tamtéž, s. 85.

¹¹ Viz tamtéž, s. 131.

¹² Viz tamtéž, s. 134.

¹³ Viz tamtéž, s. 142.

¹⁴ Viz tamtéž, s. 145–351.

¹⁵ Tamtéž, s. 147.

¹⁶ Viz tamtéž, s. 154.

¹⁷ Tamtéž, s. 162–163.